

Marknaden

Jan Gunnarsson

Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, Roskilde Universitetscenter

SUMMARY: The present article is an attempt to discuss some critical aspects of market theory and market systems. There is no satisfying theory of market disequilibrium. Existing theory is generally based on assumptions about special procedures during the marketprocess (Wicksell's marketday and Walras' auctioneer). A market-technique is defined and it is indicated that such a technique usually occur in other types of organizations than markets. In an economy with a considerable welfare-state the dual model with a private and a public sector is accordingly not very realistic. Instead of idealized models of economy (markets) and of politics a new concept of a "mixed-economy" should be elaborated.

Indledning

Ett syfte med den här artikeln är att framlägga en kritisk hållning till marknaden. Förhoppningsvis skall den vara en motvikt till den monetaristiskt inspirerade debatten om nedskärningar inom offentlig sektor och krav på ökad marknadsallokering. I avsnitt 1 diskuteras några olika idealtypiska marknader och deras grad av realism. Men egentligen är det inte marknader utan »marknadstekniker» vi förhåller oss kritiska till (avsnitt 2). Sådana tekniker förekommer också inom organisationsformer som inte normalt betraktas som marknader, t ex offentlig sektor och statsligt/politiskt system. Detta diskuteras i avsnitt 3. Därifrån går vi vidare till att, för det första, konstatera att en enskild marknad inte bör studeras isolerat. För det andra konstateras att det i kapitalistiska samhällen med utvecklade välfärdsstater inte finns ett statsligt/politiskt system och ett marknadssystem med så renodlade egenskaper som sytemen vanligen tillskrivs i olika idealtypiska modeller. I avsnitt 4 diskuteras därför blandningsformer av ekonomi och politik som vi kallar »semi-monetära» ekonomier. Dynamiska egenskaper hos sådana ekonomier diskuteras i avsnitt 5.

1. Marknadsteori och verklighet

De idealiserade marknader som finns hos klassiker som L. Walras och K. Wicksell, och som fortfarande har betydelse inom teorin för allmän jämvikt, har en del

Marknaden

Jan Gunnarsson

Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, Roskilde Universitetscenter

SUMMARY: The present article is an attempt to discuss some critical aspects of market theory and market systems. There is no satisfying theory of market disequilibrium. Existing theory is generally based on assumptions about special procedures during the marketprocess (Wicksell's marketday and Walras' auctioneer). A market-technique is defined and it is indicated that such a technique usually occur in other types of organizations than markets. In an economy with a considerable welfare-state the dual model with a private and a public sector is accordingly not very realistic. Instead of idealized models of economy (markets) and of politics a new concept of a "mixed-economy" should be elaborated.

Indledning

Ett syfte med den här artikeln är att framlägga en kritisk hållning till marknaden. Förhoppningsvis skall den vara en motvikt till den monetaristiskt inspirerade debatten om nedskärningar inom offentlig sektor och krav på ökad marknadsallokering. I avsnitt 1 diskuteras några olika idealtypiska marknader och deras grad av realism. Men egentligen är det inte marknader utan »marknadstekniker» vi förhåller oss kritiska till (avsnitt 2). Sådana tekniker förekommer också inom organisationsformer som inte normalt betraktas som marknader, t ex offentlig sektor och statsligt/politiskt system. Detta diskuteras i avsnitt 3. Därifrån går vi vidare till att, för det första, konstatera att en enskild marknad inte bör studeras isolerat. För det andra konstateras att det i kapitalistiska samhällen med utvecklade välfärdsstater inte finns ett statsligt/politiskt system och ett marknadssystem med så renodlade egenskaper som sytemen vanligen tillskrivs i olika idealtypiska modeller. I avsnitt 4 diskuteras därför blandningsformer av ekonomi och politik som vi kallar »semi-monetära» ekonomier. Dynamiska egenskaper hos sådana ekonomier diskuteras i avsnitt 5.

1. Marknadsteori och verklighet

De idealiserade marknader som finns hos klassiker som L. Walras och K. Wicksell, och som fortfarande har betydelse inom teorin för allmän jämvikt, har en del

speciella egenskaper som skiljer dem från verkliga marknader. Detta gäller t ex marknadsprocessen där transaktionerna sker till jämviktspriser och med jämviktskvantiteter och/eller att marknadsprocessen har egenskaper som skiljer den från faktiskt existerande marknadsprocesser. Vanligen förutsättes särskilda, konstruerade procedurer. Terminsmarknaden är ett exempel på en sådan procedur.

Vad detta innebär skall vi exemplifiera med utgångspunkt från ett resonemang som förekommer hos K Wicksell (1965 s 137 ff).

För bestämningen av varupriser och räntan gör Wicksell antagandet att det finns termins- eller framtida marknader. Synen på jämvikt är därför närbesläktad med Walras' jämviktsbegrepp¹. Sålunda antar Wicksell att det innan en produktionsperiods början ingås förbindelser mellan kapitalisterna, som är ekonomins sparare, och företagarna. De förra garanteras att återfå sitt kapital med ränta efter avslutad produktionsperiod. Samtidigt garanteras företagarna en så stor effektiv efterfrågan att hela produktionsresultatet blir salufört vid produktionsperiodens slut.

Kontrakt om priser, löner, räntor och utbud av kapital upprättas vid en marknad, som inleder varje ny produktionsperiod. På marknadsdagen lånar företagarna pengar i banken. De låner alltså inte direkt av kapitalisterna. Kapitalisternas transaktioner utförs med konsumtionsvaror som arbetare och markägare byter till sig för de löner och räntor företagarna betalar ut av de lån dessa tagit i banken. Kapitalisterna får då en penningssumma i sina händer som motsvarar det penningkapital bankerna lånat ut. Pengarna sätter kapitalisterna in på banken. När nästa marknadsdag infaller har företagarna dels ett varukapital, dels en skuld till banken. Båda posterna är lika med värdet på det lånade kapitalet plus räntan. Kapitalisternas sparkapital, som varit inestående på banken under produktionsperioden, har nu vuxit så mycket att dess värde är lika stort som värdet på företagarnas varukapital. Kapitalisterna tar ut sitt sparkapital och köper upp varukapitalet så att företagarna kan betala tillbaka sina skulder till banken.

Därmed är en produktionsperiod avslutad och en ny kan börja (K Wicksell 1965 s 137 ff).

Både Wicksells marknadsdag och Walras' auktionsutropare är konstruerade procedurer som fungerar som terminsmarknader (tatónnement). Inga transaktioner tillåts under själva produktionsperioden. Hos Wicksell är sålunda alla låne- transaktioner och varubyten koncentrerade till marknadsdagarna och sker då till jämviktspriser och jämviktsräntor. Transaktioner med priser och kvantiteter utanför jämvikt, vilket karaktäriserar verkliga marknadsprocesser, förekommer inte.

Det kan i detta sammanhang vara intressant att nämna en artikel av W Jaffé

---

1. En diskussion av Walras' jämvikt finns hos W Jaffé (1967).

(1967) där denne diskuterar i vad mån de jämviktspriser och jämviktskvantiteter Walras' procedur (auktionsutroparen) leder till är desamma som de en verklig marknadsprocess skulle leda till om utgångspunkten vore densamma som vid proceduren med auktionsutroparen. Jaffé konstaterar att så i allmänhet inte är fallet.

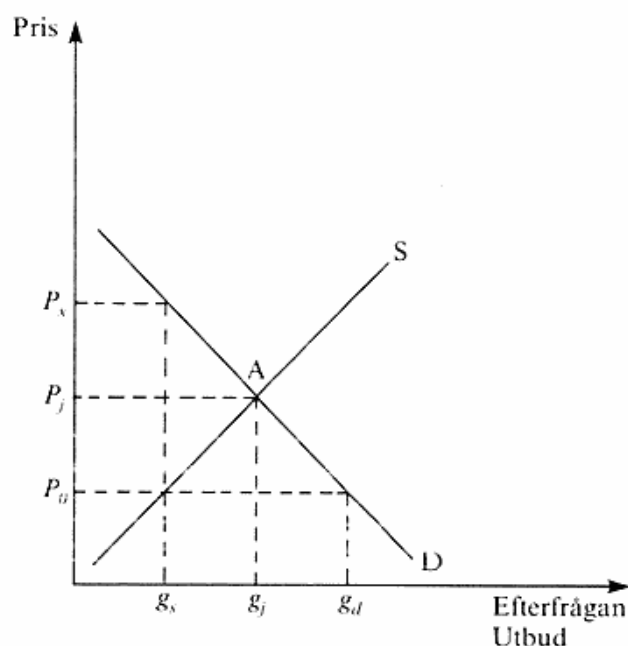
Det är tveksamt om det i en kapitalistisk ekonomi finns terminsmarknader som kan liknas vid de konstruktioner som förekommer hos neoklassiska ekonomer som Walras och Wicksell. Keynes skriver tex angående möjligheterna att på en terminsmarknad fördela konsumtion och sparande över tiden: »Sparande innebär att man bestämmer sig för att avstå från ett mål mat idag. Men det är inte nödvändigtvis också ett beslut om att man skall äta middag, eller att köpa en viss vara överhuvudtaget vid någon speciell tidpunkt» (J M Keynes 1970 s 210). Sparandet bestäms istället av de förväntningar och planer som förmögenhetsägare, företag och hushåll har inför framtiden. I t om de mest utvecklade marknadsekonomierna är terminsmarknader undantag, inte regel, och de är begränsade till en handfull råvaror. Terminsmarknader för tillverkade produkter lyser över hela världen med sin frånvaro (M Nuti 1974).

R W Clower (1965) diskuterar skillnader mellan J M Keynes' marknadsprocedur och marknadsproceduren hos neoklassiska ekonomer som K Wicksell och L Walras. Han betraktar Keynes som en ojämvtsekonom i den meningen att Keynes förutsatte faktiska marknadsprocesser (utan några speciella konstruktioner) med transaktioner utanför jämvikt. Han såg allmän jämvikt bara som ett specialfall av sin teori². Skillnaden mellan sätten att se på marknadsprocessen kan illustreras med en figur som brukar användas till att visa jämvikt på en marknad (figur 1). Som exempel används byggmarknaden och analysen fokuseras på marknadsjämvikt (A i fig. 1). S anger bygherrarnas planerade utbud vid olika priser och D anger hushållens planerade efterfrågan vid olika priser.

Bygmarknaden antas vara i ojämvtikt med ojämvtiktpriset P_0 . Bygherrarnas planer vid det priset innebär ett utbud motsvarande g_s . Hushållens planer vid samma pris innebär en efterfrågan motsvarande g_d . Vi antar att utbudet av bostäder blir såsom bygherrarnas plan. Men vad blir priset? I läroböcker står det att priset blir P_x . Det är bara det att en faktiskt existerande marknad saknar den mekanism som skulle göra det möjligt för hushållen att uttrycka de priser som svarar mot olika nivåer på deras planerade efterfrågan, därför måste teorier som säger att priset blir P_x och som således innebär en proces som stegvis leder fram

---

2. »Keynesian economics is price-theory without Walras' law, and price-theory with Walras' law is just a special case in Keynesian economics» (R W Clower 1965 s 295).

Figur 1

till P_j och g_j , vara besläktade med procedurer som Wicksells marknadsdag och Walras' auktionstörrättare.

Ojämviktsekonomerna, till vilka vi tidigare räknat Keynes, förutsätter inga marknadsdagar eller auktionsutropare, varför inte den konventionella framställningen av marknadsprocessen (den i figur 1) gäller i deras fall. Deras teori är ännu så länge betydligt mindre utvecklad och mera diferentierad än i det andra fallet. Ändå vågar vi påstå att om utgångspunkten är verkliga transaktioner på faktiskt existerande marknader så är det oklart om processen verkligen leder fram till marknadsjämvikt (P_j och g_j).

Skärningspunkten mellan efterfrågan och utbud (A i figur 1) är således en walraseansk jämvikt. Detta är emellertid en speciell klass av jämviktstillstånd. J Kornai (1979 s 214 ff) menar tex att en situation som den på byggnadsmarknaden i figur 1, och som vi karakteriserat som ojämvikt, kan vara ett bestående tillstånd och därför bör betraktas som en jämvikt, dock inte en walraseansk jämvikt. J Kornai kallar denna typ af ojämvikt (i walraseansk mening) normaltillstånd («normal state»). Normaltillstånd anger därför, skulle man kunna säga, jämviktssituationer på verkliga marknader.

Vad kan så då slutligen vår diskussion av olika sätt att se på marknadsprocessen säga oss?

En slutsats skulle kunna vara att det inte finns någon tillfredsställande teori om marknader utanför jämvikt varör de som nu förespråkar en ökad användning av marknader bör vara försiktiga med att dra slutsatser om vilka fördelar marknaden

har framför andra resursfördelningsystem. Den teori om marknader som finns innebär i allmänhet att marknadsprocessen förutsätter särskilda procedurer (Wicksells marknadsdag, Walras' auktionsutropare) som för det första kan möjliggöra byråkratiska manipulationer och för det andra har kostnader för att hållas igång (transaktionskostnader). Tillsammans kan dessa båda omständigheter göra att de fördelar, som marknaden anses ha, går förlorade.

2 Marknadsteknik

Der finns en böjelse, inte minst bland fackekonomerna, att förklara alla sociala fenomen med hjälp av begrepp som byten, varor, individuell nytto-maximering etc. Omedelbart verkar det därför som om det existerade en »marknadsteknik» som har betydelse långt utanför det vi normalt räknar till marknadssektorn.

Vi börjar med att karaktärisera en marknadsteknik för att därefter med några exempel visa den betydelse en sådan teknik har inom andra områden än de som normalt räknas till ekonomin.

»Byten» karaktäriserar en marknadsteknik. Med byten avses då ömsesidiga överföringar, t ex när varor, tjänster och arbetskraft byts mot pengar på en marknad. Hit hör också vissa ceremoniella transaktionsformer såsom gåvor i de fall då det finns bindande förpliktelser för mottagaren att gengälda. Arbetsbyten är ett annat exempel. Man hugger i och hjälper varandra och räknar med att det i det långa loppet skall jämna ut sig.

Vi skall särskilt framhålla en egenskap hos bytet, nämligen att mottagaren tack vare motprestationen förfogar över ett signalsystem med vars hjälp denne kan reglera de nyttigheter som mottages. Vill mottagaren inte ha en nyttighet så blir det ingen motprestation. I en marknadsekonomi kan det uttryckas som att köparen/konsumenten, genom sina preferenser, styr säljaren/producenten. Kravet på motprestation innebär också att bytet automatiskt medför en viss återhållsamhet från mottagarens sida: en tendens till sparsamhet med knappa resurser om man så vill. Omvänt kan man säga att bytet innebär att samma signalsystem underrättar avgivaren om mottagarens behov.

Vid »ensidig överföring» erhåller däremot en mottagare en nyttighet utan krav på motprestation. Exempelvis medför sociala trygghetssystem att en enskild får pengar utan att avyttra någon vara (arbetskraft) och i en del sjukvårdssystem erbjuds den enskilde en vara utan att gengälda med pengar. Också statliga bidrag till företag kan vara exempel på ensidiga överföringar.

Genom att kravet på motprestation uteblir saknar mottagaren det signalsystem hos bytet som gör hennes eller hans behov till ett effektivt påtryckningsmedel i kampen om resurserna. De som försvarar fördelningsprinciper baserade på byten

brukar därför framhålla att när »bytet» överges så underkastas resursfördelningen de önskemål som finns hos en styrande elit som därmed påtvingar den enskilde ett bestämt konsumtionsmönster. Bakom försvaret av marknadsteknik och »byten» ligger således en stark tilltro till den enskildes förmågen att fatta rationella beslut. Detta kallar vi marknadsteknikens rationalitetspostulat.

En marknadsteknik karaktäriseras också av ekvivalensprincipen: värdet av en tjänst och mottjänst skall vara lika³. Man kan också uttrycka det som att de nyttigheter som går i motsatta riktningar skall ha samma värden. Bytet är således en nödvändig, men inte tillräcklig, förutsättning för ekvivalensprincipen.

En tredje egenskap hos en marknadsteknik är att handlandet bestäms av egofördelar: att aktörerna styrs av ett individuellt målinriktat handlande. När vi talar om att aktörerna styrs av ett individuellt målinriktat handlande och att handlandet bestäms av egofördelar så är det inte nödvändigtvis detsamma som att aktörerna maximerar sin egennytta.

En person som eftersträvar egofördelar kan samtidigt vara »a satisfying animal» och inte »a maximizing animal» omvänt kan man säga att en person som handlar altruistiskt också kan maximera sin egennytta. Det viktiga med individuellt målinriktat handlande, såsom jag ser det, är att individen sätter sig själv och inte den sociala gemenskapen i centrum.

Individuella mål framhålls starkast inom liberal samhällsfilosofi: individuell valfrihet, frihet att driva handel och etablera företag osv. I den socialistiska traditionen ställs däremot de allmänna målen i förgrunden: Solidaritet, jämlikhets- och rättvisideal. Det finns kanske därför en gräns för hur långt socialism kan förenas med fördelningsprinciper som bygger på marknadsteknik.

Ibland har allmänna mål också funnits med i liberal marknadsfilosofi. Man anser t ex att den enskilde, genom att handla i egen sak, också handlar i det allmännas intresse. Det allmännas intresse är emellertid inget annat än att alla samtidigt maximalt skall uppnå sina egofördelar.

Vid verkliga marknader kan inte »handlandet i egen sak» gälla villkorslöst; åtminstone inte om marknaderna skall fungera enligt den fullkomliga konkurrensens utopi. Utopin kräver nämligen att kapitalisterna underkastar sig den perfekta marknadens logik trots att ett åsidosättande av denna kan överensstämma med deras eget profitintresse. En modell över »perfekta» marknader som kan fungera i verkligheten måste därför operera både med egofördelar och altruism. Denna insikt fanns t ex hos A Smith. Han skriver: »(men) could safely be trusted to pursue their own selfinterest without undue harm to the community not only

---

3. Ekvivalensprincipen diskuteras hos F Zeuthen (1948 s 82).

because of the restrictions imposed by the law, but also because they were subject to build-in restraints derived from morals, religion, custom and education»⁴.

Att handla i egen sak är inget medfött hos individen. Därför kan inte den mänskliga naturen åberopas av dem som önskar rättfärdiggöra marknadstekniker.

I denna framställning skall det individuellt målinriktade handlandet uppfattas som ett institutionellt förhållande: det svarar mot ett bestämt tillstånd hos den institutionella strukturen. Således kan vi säga att »ekonomiska motiv», t ex sådana motiv som gör marknadsincitament verkningsfulla, inte är konstanta utan förutsätter vissa egenskaper hos samhällsorganisationen och dessa egenskaper förändras hela tiden.

Att ekonomer ser marknaden som ideal gör att alla sociala fenomen uppfattas som styrda av ekonomiska motiv. Oförmåga att tänka i andra banor omöjliggör all diskussion av en samhällsekonomisk rationalitet som ligger utanför marknadsmodellens ramar. Den betydelse individuellt målinriktat handlande har fått för resursfördelningsteorin står inte i något rimligt förhållande till dess betydelse för verkligt handlande. För detta spelar osjälviska, altruistiska motiv en viktig roll. Frågan är om resursfördelningssystem kan byggas upp omkring ett altruistiskt handlande och om sådana system kan användas istället för marknader.

3 Marknadsteknik som politisk styrning

Vi skall nu med några exempel visa att marknadsteknik har haft betydelse också utanför marknadssektorn, t ex inom offentlig sektor och statligt/politiskt system. J S Dich (1973 s 9) menar »at analysere politik er at søge efter de klasseinteresser, der står bag den» och andra menar att politiken tjänar de allmänna målen medan ekonomin tjänar de individuella målen (V Ronge 1979). Däremot har 'klassintressen' eller 'allmänna mål' inte haft någon betydelse för teorin för offentlig eller statlig resursanvändning. Bland olika teorier om offentliga utgifter är nog den sk intresseteorin den mest typiska i detta avseende. Företrädarna för teorin har, såsom A Forsman (1980 s 34) påpekat, i allmänhet sett den offentliga sektorn som en homogen del av marknaden (resursfördelningen bör ske på i princip samma sätt mellan offentlig och privat sektor som mellan olika delar av den privata). Sålunda förutsatte K Wicksell både byten och ekvivalensprincip. Transaktionerna mellan stat och individ skulle ha både ett bidrag och ett vederlag samtidigt som bidrag och vederlag skulle vara lika. Varje individ skulle med andra ord bidra till det

---

4. Citatet är hämtat från F Hirsch (1976 s 137).

offentliga i form av skatt i paritet med vad denne erhåller från det offentliga (Ibid. s. 33).

Att teorin för statlig eller offentlig resursfördelning är uppknuten till marknads- teknik framgår också av att så kallade »free-riders» ofta haft stor betydelse för teoriutvecklingen. Eftersom teorin uteslutande förutsätter ett individuellt målinriktat handlande som baseras på egofördelar antas det att aktörerna (»free-riders») försöker dra nytta av offentliga varor och tjänster utan att vara med om att betala dem. Om fördelningssystemet har egenskapen att starka preferenser för en nyttinghet innebär en hög betalningsandel så är det i en egomotiverad individs intresse att uppge falska preferenser och »åka snålskjuts» på andra. Aktörerna är ohederliga därför att det överensstämmer med deras egna individuella intressen att vara det. Vad företrädarna för denna teoretiska tradition bortser från är att alla samhällen i verkligheten har normer för socialt handlande eller altruism och att sådana principer är särskilt nödvändiga på områden där ekonomiska motiv inte normalt fungerar, t ex områden där politiska processer är vanliga (L Johansen 1977). Problemet med »free-riders» är med andra ord övervärderat.

Studeras enskilda sektorer inom offentlig förvaltning, t ex socialpolitik, så finner man att resursfördelningsteorier med de marknadsteoretiska förutsättningarna kommer tillbaka; Om än i något modifierad form jämfört med den mer generella förvaltningsteorin ovan.

Således har socialpolitik i statlig regi analyserats som byten mellan generationer: de produktiva Åldersgrupperna står för den yngre generationens uppehälle mot att de förra får en tryggad ålderdom (när den yngre generationen själv uppnått produktiv ålder) (K Boulding 1962). Undersökningar av det sätt på vilket socialpolitiken i realiteten utvecklats visar dock att det inte främst är byten utan ensidiga överföringar som varit den dominerande transaktionsformen. J S Dich (1973 s 19 ff) konstaterar t ex för det danska socialpolitiska systemet att detta under en lång tidsperiod karaktäriserats av att den härskande klassen påtagit sig förpliktelse att hjälpa de fattigaste klasserna (»ensidig överföring»). Detta överensstämmer med F Zeuthen (1939 s 29) som menar att socialpolitik handlar om ingrepp i förhållandet mellan klasserna och då främst i de sämst ställda klassernas förhållanden i relation till det övriga samhället.

Försörjningslinjen inom socialpolitiken (den allomfattande statliga socialförsäkringen) har t ex, enligt F Zeuthen (1948 s 20), sina rötter i den kyrkliga välgörenheten. Det uppstod ett vakuum, menar han, vid de gamla institutionernas sammanbrott i kapitalismens barndom. Detta vakuum bestod ända fram till dess att den moderna välfärdsstaten tillkom.

4 »semi-monetär» ekonomi

De förutsättningar som ligger till grund för idealtypiska marknader (L Walras' tatönnement, modellen för fullkomlig konkurrens etc) är i allmänhet så orealistiska att det är svårt att avgöra om de har något förklaringsvärde. Ett krav man borde kunna ställa på en modell är att den åtminstone kan förutsäga *riktningen* på ekonomiska reaktioner: stiger priset, sjunker efterfrågan, ökar arbetslösheten, minskar inflationen etc. Men inte ens här tycks modellerna vara till någon större hjälp. Efterfrågan på småhus har t ex under en lång period fortsatt att stiga trots stora prisstigningar, inflationstakten dämpas inte trots ökande arbetslöshet.

Svårigheterna med att använda modellerna till förutsägelser kan bl a bero på att marknadssektorn i verkligheten är uppblandad med fördelningsprinciper som inte uppfyller våra villkor för marknadsteknik. Marknadssektorn har nämligen organisationsformer som liknar marknader (transaktionerna sker med pengar) utan att organisationsformen därför har de egenskaper som krävs av en marknadsteknik. Att de marknadstekniska villkoren inte är uppfyllda kan bero på att marknadssektorn har täta förbindelser med det statligt/politiska systemet. De generösa reglerna för skatteavdrag gör t ex att småhusmarknaden inte lyder under ekvivalensprincipen.

Det är emellertid inte bara bristande uppfyllelse av förutsättningarna för marknadsteknik som gör att småhusmarknaden uppför sig onormalt. Banden (i form av skatteregler) mellan statligt/politiskt fördelningsystem och småhusmarknad gör att andra signaler än priser har betydelse för utbud och efterfrågan, t ex »politiska signaler». Dessa påverkar bl a marknadsaktörernas riskbedömningar.

Är inte de marknadstekniska villkoren uppfyllda för en del av marknadssystemet, så är de ofta inte heller uppfyllda för andra delar. Därför är de mikro-teoretiska modeller som försöker förklara marknadsanpassningen utifrån förutsättningar som gäller för en enskild marknad alltför begränsade. Vi kan föreställa oss en hypotetisk ekonomi som illustration till tankegången. En sådan ekonomi antas ha en lönmottagarklass utan egen förmögenhet och utan tillträde till kreditmarknaden. Hörnpelaren i ekonomin är således det A Forsman (1980 s 104) har kallat »det ekonomiska tvånget», dvs tvånget att arbeta för sin egen försörjning. Ekvivalensprincipen måste således gälla: värdet på det utförda arbetet skall vara lika med värdet på de konsumtionsvaror löntagarna kan förvärva.

En välfärdsstat som intervenerar på arbetsmarknaden, t ex genom offentliga sjuk- och arbetslöshetsförsäkringar, upphäver emellertid ekvivalensprincipen. Därigenom upphävs också det ekonomiska tvånget. Detta bör på ett eller annat sätt få betydelse för vad som händer på de andra marknaderna, t ex småhusmarknaden.

När »ensidiga överföringar» på detta sätt ersätter »byten» blir budgetrestriktionerna »mjuka»⁵. Existensen av sociala trygghetssystem får därmed realekonomiska

effekter (via budgetrestriktionerna). Men de påverkar också normerna för sparande och sättet att hantera riskfaktorer i inköpsplanerna och därmed ändras marknadsanpassningen.

Låt oss gå vidare med vår hypotetiska ekonomi genom att också se på företagen. Företagen antas finansiera sina investeringar genom extern finansiering (via kreditmarknaden). Vid jämvikt gäller ekvivalensprincipen: värdet (för företaget) av ett lån skall vara lika med amorteringar plus ränta. Om staten ingriper på kreditmarknaden genom ett system för subsidier till företagen frångås inte bara ekvivalensprincipen utan det sker ofta också en övergång från »byten» till »ensidiga överföringar». Effekterna begränsas dock inte till kreditmarknaden utan det blir en avsmittning på kapitalvaru- och arbetsmarknaderna. Ett omfattande statligt bidragssystem kan ju leda till att praktiskt taget varje investeringsobjekt kan göras till föremål för förhandlingar om statliga medel. Företagen kan då säga till sig själva att en investering »får kosta vad den vill. Förlusterna betalas ändå av staten».

Om man kräver att en marknad åtminstone skall uppfylla de marknadstekniska villkoren i 2; finns det isåfall överhuvudtaget några marknader i ekonomier med en utvecklad välfärdsstat? För det första skall diskussionen ovan förhoppningsvis ha visat att man inte bör isolera en enskild marknad, utan istället tala om ett *marknadssystem*. Det systemet är förbundet med andra resursfördelningssystem, t ex system som regleras av politiska processer, vilket gör att villkoren i 2 inte är uppfyllda för delar av marknadssystemet. Detta kan ha en så kraftig inverkan på övriga delar av systemet att man bör vara försiktig med att urskilja öar med »goda marknadsegenskaper».

Vi skall åtminstone förutsätta att när någon av de marknadstekniska förutsättningarna upphävs någonstans i marknadssystemet så ändrar hela systemet karaktär.

Något liknande gäller för det statligt/politiska systemet. När systemet, eller delar av systemet, antingen begreppsliggörs som en del av marknaden (jmf 3) eller direkt träder i förbindelse med marknadssektorn (genom generell och selektiv ekonomisk politik) uppträder tendenser till att systemet ändras i förhållande till de idelatyper som förekommer hos t ex V Ronge (1979). Nya samband mellan ekonomi och politik gör således att också kategorin statligt/politiskt system bör användas med viss försiktighet.

Sammanfattningsvis verkar det som om det i samhällen med utvecklade välfärdsstater inte finns ett statligt/politiskt system och ett marknadssystem med så renodlade egenskaper som man tillskriver olika idealiserade system. Det är mera

---

5. Jmf kategorierna »hard» respektive »soft budget constraints» hos J Kornai (1979).

realistiskt att tänka sig »blandningsformer» av ekonomi och politik. I fortsättningen kommer vi därför inte att tala om statligt/politiskt system och marknadssystem (eller offentlig och privat sektor) utan istället använda beteckningen »semi-monetär» ekonomi som då skall ange föreningen av de båda systemen. »Semi-monetär» ekonomi är således en benämning på organisationsformer som liknar marknader fast de i betydande grad regleras av politiska processer (sociala trygghetssystem, subsidier till företag, arbetsrättslig lagstiftning osv).

5 Är sociala system dynamiska även utan marknader?

Hitintills har vi sett på marknaden enbart som ett resursfördelningssystem, vilket har givit en statisk bild av ekonomiska sammanhang. Frågan har varit hur en effektiv användning av givna resurser uppnås utan hänsyn till att själva resursmängden kan ändras. Problem som gäller resursmängden är också viktiga. Vi skall därför försöka säga något kortfattat om förhållandet mellan marknader och dynamiken i sociala system.

Man kan spekulera över varför marknadsmodellen är så seglivad som den faktiskt är. En förklaring kan vara att marknaden anses vara en dynamisk faktor: att den mobiliserar och bidrar till skapandet av resurser, bl a så att den stimulerar industriell utveckling. Detta gäller för ett kapitalistiskt system: åtminstone enligt marxistisk teori. K Marx framhåller nämligen möjligheten att öka mervärdet som den sporre som driver kapitalisten till att producera och till att förnya produktionsriktning och produktionsprocess. Mervärdet kan emellertid inte realiseras med mindre än att varorna har ett bytesvärde som i sin tur bara existerar om det finns pengar. K Marx skriver själv: »The exchange value which is separated from commodities and exists alongside them as itself a commodity, this is -money. In the form of money all properties or the commodity as exchange value appear as an object distinct from it, as a form of social existence separated from the natural existence of the commodity» (K Marx 1973 s 145).

Existensen av pengar är dock inget tillräckligt villkor för bytesvärdet: ekvivalensprincip och byten måste också gälla. Dynamiken i det kapitalistiska systemet (såsom systemet renodlas i K Marx' modell) förutsätter således att villkoren för en marknadssteknik i 2 är uppfyllda.

Hur ändras dynamiken i ett kapitalistiskt system vid övergång till en »semi-monetär» ekonomi, dvs till en kapitalism som inte uppfyller ett eller flera marknads-tekniska villkor? Antagligen finns det flera, delvis motstridiga, svar på den frågan. Genom ett exempel, som anknyter till det hypotetiska fallet med statlig kreditmarknads-subsidiering åt företag i 4, skall vi antyda att uppgivandet av vissa mark-

nadstekniska villkor faktiskt kan förbättra systemets dynamiska förutsättningar. Detta sammanhänger med att företagen kalkylerar med en riskfaktor som stiger med nivån på en investering. Problemet diskuteras av K Wickman (1980 s 36 ff) som hävdar att denna riskfaktor ger upphov till en alltför svag utveckling av forskning och utveckling i samhällelig skala. Åtminstone gäller det grundforskning och en rad typer av radikala innovationer.

Den ovannämnda riskfaktorn höjs vid sjunkande självfinansieringsgrad (Ibid. s 105), dvs när företagens beroende av kreditmarknaden ökar. Detta, tillsammans med det ovannämnda sambandet mellan riskfaktor och innovationer, har använts som förklaring till strukturproblem i den svenska ekonomin. Företagen har nämligen under vissa perioder uppträtt starkt risk-undvikande genom att hålla nere sin externa upplåning och expandera på traditionellt sätt, dvs att bygga ut kapaciteten i redan existerande anläggningar utan förändringar av strukturen (Ibid. s 149).

Det finns inte några empiriska belägg för (åtminstone inte som författaren känner till) att statliga ingrepp på kreditmarknaden, som åsidosätter de marknadstekniska villkoren, också reducerar riskfaktorn och förbättrar de systemdynamiska egenskaperna så att systemets möjligheter att bryta sig ur en problemfylld investeringsstruktur underlättas⁶. Ändå finns det goda skäl att anta att så är fallet. Den betydelse olika statliga subsidieordningar har för företagens investeringsbeteende studeras inom ett annat projekt i Roskilde (T G Hansen 1981). En viktig problematik därvid är att undersöka riskfaktorns höjd vid självfinansiering i förhållande till statliga subsidieordningar. Inom parentes kan nämnas att motiven för upprättandet av en svensk, statlig investeringsbank 1967 bl a gick ut på att ge näringslivet kreditsubventioner till riskintensiva investeringar som antas påskynda teknologisk förnyelse och som inte skulle ha kommit till stånd utan kreditsubventioner (K Wickman 1980 s 105).

Ett annat exempel, där inte alla marknadstekniska villkor är uppfyllda, är när det statligt/politiska systemet intervenerar på arbetsmarknaden, t ex genom sjuk- och arbetslöshetsförsäkringar. Vi har allredan nämnt att en sådan intervention upphäver »det ekonomiska tvånget» och därmed ekvivalensprincipen: Värdet på det utförda arbetet behöver inte vara lika med värdet på de konsumtionsvaror löntagarna kan förvärva. Så länge ekvivalensprincipen fungerar kan man med Marx' ord säga att »pengar verkar produktivt». De förbinder arbetsprestation med konsumtion och sporrar därigenom arbetaren till att öka produktiviteten. Men det kapitalistiska produktionssättet, som är skaparen av arbetsmarknaden, följer penningbegäret, som ger den egna inkomsten en ny och avgörande dimension, eller som Marx själv har

---

6. Kreditsubventioner upphäver t ex ekvivalensprincipen och direkta bidrag upphäver bytet.

uttryckt det: »When the aim of labour is not a particular product standing in a particular relation to the particular needs of the individual, but money, wealth in its general form, then, firstly, the individuals industriousness knows no bounds: it is indifferent to its particularity, and takes on every form which serves the purpose: it is ingenious in the creation of new objects for a social need etc. It is clear, therefore that when wage labour is the foundation, money does not have a dissolving effect, but acts productively» (K Marx op cit s 224).

Dagens konservativa kritiker av välfärdsstaten ser också »det ekonomiska tvånget» som en nödvändighet i en icke-totalitär kapitalism utan stagnation. Därför har man i de sociala trygghetssystemen sett en fara för att dynamiken i det kapitalistiska systemet skall undergrävas.

Är arbetsmoral som skapar förnyelse och utveckling i verkligheten så avhängig av de marknadstekniska villkoren (»ekonomiskt tvång»)? Kan man inte uppnå en sådan moral utan egomotiverat handlande och tvång? Det brukar ju t ex sägas att arbetaren »identifierar sig med sitt arbete», att han eller hon går in i sin yrkesroll. Detta påstående är dock, enligt min mening, innehållslöst eftersom det inte säger något om vad som driver arbetet. Alla måste ju identifiera sig med sitt arbete, både ackordarbetaren och lektorn. Internaliseras inte de normer som yrkesrollen kräver så blir man avskedad.

Det finns dock arbetsnormer som inte främst är egomotiverande. E Durkheim (1968 s 105) skriver t ex om credon som trossatser som får alla individer att sträva mot gemensamma mål. Credona är verkningsfulla så länge trossatserna inte förlorat sin auktoritet eller kullkastats.

Credot kan var en religion men också en ideologi i bredare mening. Den bekännelse till vetenskaplig och professionell auktoritet, som man finner inom vissa yrken, är på sätt och vis också en bekännelse till ett slags credo. Yrkesetikerna kan t ex, vilket otvivelaktigt är fallet inom en del professioner, omfattas av ett teknologiskt imperativ: att man till varje pris skall använda den modernaste teknologin. Inom sjukvården har de läkare som arbetar med den mest avancerade behandlingsteknologin också högst status (Freidson 1970). J Kornai (1979 s 329) pekar på liknande fenomen i socialistiska ekonomier. Här gäller det vad J Kornai kallar expansions-tvånget (»expansion drive») som bl a har sina rötter i en föreställning bland företagsledare om att de skall kunna uppvisa den modernaste maskinparken, de bästa byggnaderna etc. Både exemplet med läkarkåren och de socialistiska företagsledarna visar att innovativa processer kan hållas igång på annat sätt än med hjälp av marknadstekniska incitament.

Också inom vårdyrkena har det varit vanligt att förbinda effektivitet med professionell etik och inte med lönstimulanser. S Beckman (1981 s 49) pekar t ex på att

etiken inom de flesta vårddyrken föreskriver att vården skall vara motivationellt »obefläckad» av annat än den exklusiva omtanken om klienten (klientorientering). Anknyter vi till vår jargong skulle vi kunna kalla en sådan arbetsnorm för professionell altruism.

S Beckman framhåller emellertid som en påtaglig källa till ineffektivitet att normen så ensidigt har denna klientorientering utan att vårdaren samtidigt identifierar sig »med den gemenskap som är vårdens logiska korrelat» (ibid. s 50). Författaren definierar då vård som verksamheter som vill förhindra människor från att falla ur ett kollektiv som uppfattas som en moraliskt förpliktande gemenskap (Ibid. s 45). Om den professionella vårdaren lyckas konkretisera en gemenskap, som han eller hon också kan identifiera sig med, så medför det en auktoritet som leder till ett effektivare vårdarbete.

S Beckman nämner här det svenska Hasselakollektivet som ett exempel där det finns en tydligt utpekad gemenskap (arbetarklassen).

Att viljan upprätthålla en gemenskap kan vara en mäktig hävstång under ett utvecklingsförlopp känner vi till från andra håll än vårdarbetet. Vi kan nämna effektiviteten inom japansk industri som brukar förklaras med arbetsorganisationen inom företagen, där företaget inte är en abstrakt gemenskap, utan en gemenskap som löntagarna i högsta grad känner sig delaktiga i. Ytterligare ett exempel kan nämnas, nämligen den israelska kibbutzen. Här är dock hävstången en kombination av credo och gemenskapsmotiv. Det sammanhållande elementet i kibbutzen antas vara medlemmarnas anslutning till socialistiska principer (H Barkai 1975 s 213). I konsekvens med detta saknar kibbutzen kopplingen mellan inkomst och arbetsprestation. Principen är istället »från var och en efter förmåga till var och en efter behov». Detta gör att belöningsystemet ser annorlunda ut än i det kapitalistiska företaget. Arbetsprestationerna i kibbutzen är avhängiga av en ideologi, dvs av kibbutzmedlemmarnas förmåga »to understand, absorb and turn into action a complicated set of abstractions» (Ibid s 218). Sålunda tillåter inte ideologien belöningsystem som bygger på materiella stimulanser. Istället utgör arbetslagets ogillande mot maskning en stark sanktion.

I realiteten kan det vare svårt för gemenskapsmotivet att tränga igenom eftersom den gemenskap det refereras till är alltför abstrakt. Att identifiera sig med »samhället» eller »företaget» upplevs ofta problematiskt för att inte säga direkt mothjudande (jmf S Beckman op cit s 49).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det tycks som om en effektivitets- och innovationsframdrivande arbetsmoral inte förutsätter marknadsteknik och »econo-

miskt tvång». Om credon och gemenskapsidentifikation levandegörs för människor så kan de bli till kraftfulla drivhjul i ekonomier utan marknader.

Vi för nu vår diskussion av samband mellan marknader och systemdynamik ett steg vidare genom att se på sociala systems strukturändrande egenskaper. Med strukturändring menar vi då en förändring av de mekanismer som reglerar transaktionerna i systemet. Om normerna ändras, t ex genom att 'egofördelar' i marknadsmekanismen ersätts av 'gemenskapsidentifikation' eller 'professionell altruism', så är det exempel på strukturändring i vår mening.

För att belysa några av de problem som är förenade med strukturändringar skall vi gå in på fackekonomernas lovord till marknadsmodellens egenskap att konvergera mot jämvikt. Denna egenskap framhålls som något positivt: den harmoniserar motstridiga intressen och jämviktsläget antas under vissa förutsättningar ha en del värdefulla egenskaper⁷. Ett ofta hämningsslöst dyrkande av marknadens självreglering har gjort att fackekonomen intresserat sig mer för jämvikt än för ojämvtikt. Rekommendationen när systemet befinner sig i stabila ojämvtiktstillstånd är därför vanligen att systemet bör byggas på med en prismekanism. Det framkom t ex i Sverige i samband med diskussionen om hyresregleringens eventuella avskaffande och det framgår också av den ny-klassiska argumenteringen i den aktuella debatten om den offentliga sektorns framtida organisering.

Man bör nog vara försiktig med att betrakta ojämvtiktstillstånd enbart som något negativt i jämförelse med marknadsjämvikt. De spänningar som ligger i en ojämvtiktssituation kan vara frön till strukturändringar som leder systemet mot tillstånd med bättre egenskaper än vid marknadsjämvikt. Däremot bör man, enligt min mening, inte använda arbetslöshet som ekonomisk-politiskt instrument, t ex till att ändra institutionella förhållandena på arbetsmarknaden (försvaga de fackliga organisationerna) för att därigenom försöka hålla tillbaka inflationen. Jag nämner detta eftersom sådana strategier föreslagits från en del konservativa håll.

Vid ojämvtiktssituationer ändras reglermekanismerna därigenom att situationen kräver av aktörerna att de underordnar sig någon form av ransonering.

Ransonering betraktas enligt min mening alltför ofta som ensidigt negativt. Om t ex en perfekt marknad är gynnsam för den som har mycket pengar, så är ransoneringssystemet gynnsamt för den som »kan vänta». Jämvikten på en perfekt marknad är visserligen paretooptimal, men det betyder inte att den också är behovsoptimal. Däremot är det antagligen ingen överdrift att påstå att ransoneringssystemet i allmänhet innebär en strävan mot behovsoptimalitet.

Som exempel på skillnader mellan reglering vid marknadsjämvikt och reglering

---

7. Jämviktsläget kan vara paretooptimalt.

vid ojämvtikt (ransonering) kan nämnas regleringen av läkarvård. En läkare som är verksam på en marknad utan köbildning, dvs en marknad som i huvudsak är i jämvikt, hamnar, enligt E Freidson (1981 s 92), lätt i händerna på sina patienter (»to keep them he must give them what they want»). Vidare rådfrågas inte kolleger eftersom dessa uppfattas som konkurrenter, man vågar inte remittera patienter till andra läkare för man är rädd för att mista dem etc. Om statsmakten lagstiftningsvägen inför ett ransoneringssystem, t ex genom att införa enhetliga taxor som ligger under jämviktspriset eller genom att begränsa nyetableringen av läkare, så framtvings en situation med köbildning. Under sådana förhållanden bör läkaren bli mer självständig i förhållande till sina patienter än vid det tidigare fallet med marknadsjämvikt. Han eller hon behöver inte tillgodose en patients önskan att få psykoparmaca enbart för att behålla patienten. Istället ökar läkarens lojalitet mot normer för kunskap och professionell skicklighet. Vidare uppfattas inte andra läkare i så hög grad som konkurrenter, varför kollegiala arbetsformer kan utvecklas. E Freidson (1981 s 75) konstaterar också att läkarens benägenhet att remittera patienter ökar vid köbildning och ransonering. I den mån detta innebär att patienterna kommer under nödvändig specialistbehandling kan detta vara till patienternas födel.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att en ransonering på grund av statligt ingrepp i en marknadsmekanism faktiskt kan leda till en strukturändring som i sin tur medför högre behovstillfredsställelse än om marknaden var oreglerad.

6 Sammanfattning

I 1 nämnes att ett syfte med den här artikeln är att kritisera marknaden. Nu kan vi konstatera att det egentligen inte är marknader utan marknadstekniker vi bör förhålla oss kritiska till. Sådana tekniker förekommer också i samband med organisationsformer som inte normalt betraktas som marknader.

För undersökningar av växelspelet mellan olika allokeringsstyper, t ex mellan politiska processer och marknadsprocesser, kan vi nu göra två viktiga konstateranden. För det första att man inte bör studera en enskild marknad isolerat utan att man bör välja en holistisk ansats genom att betrakta marknadssystemet som en helhet. För det andra finns det inte i kapitalistiska samhällen med utvecklade välfärdsstater ett statligt/politiskt system och ett marknadssystem med så renodlade egenskaper som systemen vanligen tillskrivs i olika idealtypiska modeller. Vi skall därför tänka i »blandningsformer» av ekonomi och politik som vi kallar »semi-monetära» ekonomier.

Det är nödvändigt att finna en annan utgångspunkt för en resursfördelningsteori

än marknadstekniken. Därför har jag frågat mig varför marknadsteknik och marknader dominerat ekonomisk resursanvändningsteori ända sedan 1700-talet. En anledning kan vara att marknader och marknadsteknik anses ha goda dynamiska egenskaper (jmf 5). Detta tror jag ändå inte är den viktigaste förklaringen. Den är, enligt min mening, att marknadstekniker antas vara förenliga med den enskildes frihet att träffa privata beslut. Den symboliserar reaktionen mot arbetarrörelsens idé om ett solidariskt samhälle. Ett alternativ till marknadstekniken bör därför ha två byggklossar. Den första byggklossen är ett postulat om att vi för det mesta handlar efter sociala principer: att handlandet både styrs och bör styras av altruistiska principer. I likhet med E Durkheim (1968 s 176) uppfattar vi då altruism som det förhållande en individ har till samhället när individen inte sätter sig själv i centrum. Byggklossen innebär med andra ord en brytning med den tredje av de ovan nämnda egenskaperna hos marknadstekniken, nämligen att handlandet styrs av egofördelar.

Den andra klossen är ett brott mot vårt första kännetecken på marknadsteknik (bytet) eftersom den innebär ett ifrågasättande av postulatet om att köparen/konsumenten, genom sina preferencer bör styra säljaren/producenten. Till skillnad från förespråkarna för marknadstekniker, som så starkt betoner värdet av en konsumtions- eller konsumentstyrd ekonomi, vill jag framhålla de värden en produktions- eller producentstyrd ekonomi har. Den andra byggklossen innebär därför också ett ifrågasättande av marknadens rationalitetspostulat. Den är istället ett postulat om att köparen/konsumenten många gånger bör fatta beslut under paternalistiska förhållanden: mottagaren av en nytta bör inte vara ensam om att definiera sitt intresse. Med en sådan utgångspunkt blir inte bytet lika centralt som vid en marknadsteknik, utan en alternativ fördelningsteori skall snarare handla om den ensidiga överföringen.

Litteratur

- Barkai, H. 1975. The kibbutz: An experiment in microsocialism. I *Self-management s. 213-226*. J. Vanek (ed), Harmondsworth.
- Beckman, S. 1981. *Kärlek på tjänstetid*. Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Boulding, K. 1962. Notes on a theory of philanthropy. I *Philanthropy and public policy s. 57-71*, F. G. Dickinson (ed), New York.
- Clower, R. W. 1965. The Keynesian counter-revolution: a theoretical appraisal. I *Monetary theory s. 270-297*, R. W. Clower (ed), Harmondsworth.
- Dich, J. S. 1973. *Den herskende klasse*. København.
- Durkheim, E. 1968. *Själv mordet*. Uppsala.
- Freidson, E. 1963. *The hospital in modern society*. London.
- Freidson, E. 1970. *Profession of medicine: A*

än marknadstekniken. Därför har jag frågat mig varför marknadsteknik och marknader dominerat ekonomisk resursanvändningsteori ända sedan 1700-talet. En anledning kan vara att marknader och marknadsteknik anses ha goda dynamiska egenskaper (jmf 5). Detta tror jag ändå inte är den viktigaste förklaringen. Den är, enligt min mening, att marknadstekniker antas vara förenliga med den enskildes frihet att träffa privata beslut. Den symboliserar reaktionen mot arbetarrörelsens idé om ett solidariskt samhälle. Ett alternativ till marknadstekniken bör därför ha två byggklossar. Den första byggklossen är ett postulat om att vi för det mesta handlar efter sociala principer: att handlandet både styrs och bör styras av altruistiska principer. I likhet med E Durkheim (1968 s 176) uppfattar vi då altruism som det förhållande en individ har till samhället när individen inte sätter sig själv i centrum. Byggklossen innebär med andra ord en brytning med den tredje av de ovan nämnda egenskaperna hos marknadstekniken, nämligen att handlandet styrs av egofördelar.

Den andra klossen är ett brott mot vårt första kännetecken på marknadsteknik (bytet) eftersom den innebär ett ifrågasättande av postulatet om att köparen/konsumenten, genom sina preferencer bör styra säljaren/producenten. Till skillnad från förespråkarna för marknadstekniker, som så starkt betoner värdet av en konsumtions- eller konsumentstyrd ekonomi, vill jag framhålla de värden en produktions- eller producentstyrd ekonomi har. Den andra byggklossen innebär därför också ett ifrågasättande av marknadens rationalitetspostulat. Den är istället ett postulat om att köparen/konsumenten många gånger bör fatta beslut under paternalistiska förhållanden: mottagaren av en nytta bör inte vara ensam om att definiera sitt intresse. Med en sådan utgångspunkt blir inte bytet lika centralt som vid en marknadsteknik, utan en alternativ fördelningsteori skall snarare handla om den ensidiga överföringen.

Litteratur

- Barkai, H. 1975. The kibbutz: An experiment in microsocialism. I *Self-management s. 213-226*. J. Vanek (ed), Harmondsworth.
- Beckman, S. 1981. *Kärlek på tjänstetid*. Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Boulding, K. 1962. Notes on a theory of philanthropy. I *Philanthropy and public policy s. 57-71*, F. G. Dickinson (ed), New York.
- Clower, R. W. 1965. The Keynesian counter-revolution: a theoretical appraisal. I *Monetary theory s. 270-297*, R. W. Clower (ed), Harmondsworth.
- Dich, J. S. 1973. *Den herskende klasse*. København.
- Durkheim, E. 1968. *Själv mordet*. Uppsala.
- Freidson, E. 1963. *The hospital in modern society*. London.
- Freidson, E. 1970. *Profession of medicine: A*

- study of the sociology of applied knowledge.* New York.
- Freidson, E. 1981. *Doctoring together: a study of professional social control.* Chicago.
- Forsman, A. 1980. *En teori om staten och de offentliga utgifterna.* Uppsala.
- Hansen, T. G. 1981. *Socialøkonomisk analyse af de direkte og indirekte subsidier/tilskud til erhvervslivet.* Projekt rapport Institut for Samfundsøkonomi og Planlægning, Roskilde Universitetscenter.
- Hirsch, F. 1976. *Social limits to growth.* Cambridge.
- Jaffé, W. 1967. Walras' theory of tatonnement: a critique of recent interpretation. *The Journal of Political Economy* 75: 1-19.
- Johansen, L. 1977. The theory of public good: Mislplaced emphasis? *Journal of Public Economics* 7: 147-152.
- Keynes, J. M. 1970. *The general theory of employment, interest and money.* London.
- Kornai, J. 1979. *Economics of shortage.* Institute for International Economic Studies, University of Stockholm, stencil.
- Kornai, J. 1979. Resource-constrained versus demand-constrained systems. *Econometrica* 47: 801-819.
- Marx, K. 1973. *Grundrisse, Introduction to the critique of political economy.* Harmondsworth.
- Nuti, M. 1974. En kritik av allmän jämvikt. *Nordisk Tidskrift för politisk ekonomi* 1: 23-28.
- Ronge, V. 1979. *Bankpolitik im spätkapitalismus.* Frankfurt am Main.
- Wickman, K. 1980. *Makro-ekonomisk planering - orsaker och utveckling.* Uppsala.
- Wicksell, K. 1965. *Interest and prices.* New York.
- Zeuthen, F. 1939. *Socialpolitik, Bind I.* København.
- Zeuthen, F. 1948. *Socialpolitik Bind II.* København.